

1.2. Соціально-економічні передумови

Мінеральні ресурси були, є і будуть основою функціонування людської цивілізації. Навіть назви основних історичних етапів розвитку людства запозичені від назв тих чи інших матеріалів, які визначали або суттєво впливали на рівень культури тої чи іншої епохи та сприяли прогресу суспільства: кам'яний вік (кам'яні знаряддя праці), бронзовий вік, залізний вік (використання металів), атомний вік (пов'язаний з використанням радіоактивних мінералів) тощо. Тобто, використання в народному господарстві тих чи інших мінеральних ресурсів з одного боку визначало техніко-економічний розвиток суспільства, а з другого – його суспільний устрій. Наприклад, кам'яний вік асоціюється з родовими общинами, бронзовий – з державами-монархіями, залізний – з колоніальними імперіями і федераціями, а наш вік – радіоактивних мінералів – це вік континентальних воєнних блоків. Тобто, між використанням мінеральної сировини, техніко-економічним і політичним розвитком суспільства впродовж всієї історії людства існує тісний зв'язок.

Сьогодні значення мінеральних ресурсів у житті суспільства зумовлюється їх роллю у виробництві внутрішнього валового продукту (ВВП), оптимізації експортно-імпортного балансу, задоволенні потреб економіки країни сировиною для забезпечення діяльності підприємств, реалізації інвестиційної політики, вирішенні проблем зайнятості населення, забезпеченні економічної та політичної безпеки держави. Звідси можна зробити висновок, що мінерально-сировинна база будь-якої країни є основою її економічного, воєнного, політичного і соціального розвитку. Безумовно, основою мінерально-сировинної бази є **корисні копалини**, тобто природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження в надрах, на поверхні землі, у джерелах вод та газів, на дні водоймищ, а також техногенні мінеральні утворення, які в якісному і кількісному відношенні придатні для використання в народному господарстві. Корисна копалина, яка видобута і перероблена на товарну продукцію гірничого виробництва, набуває статусу **мінеральної сировини**, а сукупність підприємств із видобутку, збагачення, переробки корисних копалин і одержання з них певної продукції складають **мінерально-сировинні комплекси і мінерально-сировинну базу**. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що формування мінерально-сировинної бази залежить не тільки від наявності родовищ

корисних копалин, а визначальне значення в цьому процесі відводиться технологічним і економічним можливостям їх видобутку, переробки та використання. Звідси випливає, що мінерально-сировинний потенціал будь-якої країни буде залежати від поширених у надрах її території корисних копалин, а також від науково-технічного та економічного розвитку, що зумовлює переведення корисних копалин у ранг мінеральної сировини.

Україна є потужною світовою мінерально-сировинною країною, дериваним балансом корисних копалин якої враховано близько 11 тисяч родовищ 98 видів мінеральної сировини, 3349 родовищ повністю промисловістю, на їх базі функціонує більше 2 тисяч гірничодобувних підприємств. За запасами деяких корисних копалин наша країна посідає провідне місце серед країн СНД, Європи та Світу. Незважаючи на те, що територія України займає 0,4% світового суходолу, а населення складає 0,72 % від населення світу, у кінці ХХ ст. наша країна забезпечувала 5 % світового обсягу видобутку мінеральної сировини. Більше третини експортного виторгу держава отримувала від реалізації мінерально-сировинної продукції. За оцінками західних експертів вартість розвіданих запасів корисних копалин у розрахунку на душу населення України перевищувала 220 тис. доларів США. Однак, сьогодні темпи та обсяги відтворення власної мінерально-сировинної бази не відповідають потребам країни, оскільки через складний стан економіки країни значно скорочені обсяги геологознімальних, пошукових і розвідувальних робіт, а збагачення та переробка корисних копалин вимагають залучення новітніх, енергоощадних технологій. На думку Д. Гурського, якщо в найближчий час не вжити рішучих заходів, то нестача окремих видів власної сировини вже в недалекому майбутньому призведе до суттєвого зниження рівня захисту національних інтересів. Крім традиційного імпорту нафти, газу, деяких кольорових і рідкісних металів, коксівного вугілля, магнезиту, плавикового й польового шпату Україна сьогодні вже ввозить сірку, яку до 1992 року експортувала в обсягах 1,5–2,9 млн. тонн на рік. Може виникнути потреба імпорту високоякісних флюсових вапняків та вапняків для цукрового й садового виробництва. Ця ситуація вимагає невідкладного вдосконалення існуючої мінерально-сировинної бази України.

Мінерально-сировинна база України є негармонійною, оскільки поряд з наявним видобутком окремих корисних копалин надра України містять низку стратегічно важливих видів корисних копалин, видобуток яких відсутній, а потреба економіки в них є великою. У той же час потужний збалансований мінерально-сировинний комплекс України є основою ефективного функціонування і розвитку видобувних та переробних галузей національної промисловості.

Враховуючи зазначене, основним стратегічним спрямуванням геологічної, гірничодобувної та переробної промисловості України є формування гармонійної, всебічно розвиненої мінерально-сировинної бази, подолання гіпертрофії одних та розвиток і вдосконалення інших її складових.

В Україні у значних обсягах ведеться видобуток кам'яного вугілля (до 2 % світового), залізних (4 %) та марганцевих (10 %) руд, урану, титану, цирконію, гафнію (4 %), каоліну (18 %), бром, вохри, нерудної металургійної (кварцитів, флюсових вапняків, доломітів) і хімічної (сірки, кам'яних та калійних солей) сировини, облицювального каменю, піску тощо. Видобуваються вуглеводні, кам'яне і буре вугілля, торф, цементна сировина, тугоплавкі та вогнетривкі глини, сировина для будівельних матеріалів, йод, бром, мінеральні води, дорогоцінне і коштовне каміння, п'єзокварц та інші корисні копалини. У відносно невеликих обсягах добуваються нікелеві руди, золото, скандій, гафній, бурштин, цеоліти, фосфатна сировина тощо. З різним рівнем детальності вивчені родовища та рудопрояви нетрадиційних для України корисних копалин – хрому, свинцю, цинку, міді, молібдену, берилію, літію, танталу, ніобію, рідкісних земель, флюориту, апатиту, горючих сланців, бішофіту та інших. Проте, складна економічна ситуація в державі, зумовлена значною мірою відсутністю дешевих джерел енергії (газу та нафти) і новітніх енергозберігаючих технологій при збагаченні та переробці мінеральної сировини гальмують розвиток мінерально-сировинної бази. Вихід з цього складного становища слід шукати в розвитку нових енергетичних технологій, які базуються на значних запасах кам'яного і бурого вугілля, горючих сланців, торфу, використанні нетрадиційних джерел енергії. При цьому будуть вирішуватися і екологічні проблеми, оскільки нові енергетичні технології передбачають попередню газифікацію високозольного вугілля і сланців взамін використання пиловидного пального з одночасним одержанням безцементних будівельних матеріалів і вилучення низки супутніх компонентів. Це також дозволить переглянути традиційні погляди на цінність родовищ і переведення їх в категорію комплексних із повною утилізацією відходів та створенням переробних підприємств з замкнутим циклом. Такий підхід дасть можливість розширення сфери використання таких технологій для заміни існуючого циклу одержання металу в чорній металургії, одержання плавлених фосфатів для сільського господарства, вилучення металів з поліметалічних руд тощо.

На думку Д. Гурського, упровадження у виробництво новітніх технологій видобутку, збагачення та переробки корисних копалин дозволить збільшити експортний потенціал мінерально-сировинного комплексу України в 1,5–2 рази, а імпорту мінеральної сирови-

ви (без вуглеводнів) – скоротити на 60–70 %. Загалом це може дати щорічну економію в 5–6 млрд. доларів США. З урахуванням загальносвітових тенденцій у використанні корисних копалин основні проблемні питання мінерально-сировинної бази пов'язують з такими чинниками:

- цінність та невідновлюваність природних мінеральних ресурсів визначають необхідність їх раціонального використання. Інтенсивні методи видобутку, переробки і споживання корисних копалин на основі новітніх досягнень науки і техніки є невід'ємною складовою частиною загальносвітової технічної революції. Розвиток якісної металургії, як засіб підвищення міцності і довговічності металевих виробів, призводить до зменшення видобутку сировини на одиницю валового національного продукту. Це зумовлює впровадження більш ефективних технологій переробки мінеральної сировини, збільшення випуску металів із вторинної сировини, економію енергії та енергоресурсів, упровадження синтетичних матеріалів як заміників металу тощо;

- науково-технічний прогрес у всіх галузях мінерально-сировинного комплексу та жорстка конкуренція між споживачами мінеральної сировини в країнах ринкової економіки не дають змоги перейти до активного використання бідніших руд. Навпаки, за останні 10–20 років спостерігається тенденція до беззастережного видобутку і переробки найбагатших руд більшості видів мінеральної сировини;

- незважаючи на все повніше і раціональне використання добутої мінеральної сировини та продуктів її переробки, загальний обсяг її споживання в країнах ринкової економіки продовжує зростати. Досвід розвинутих країн (Японія, США, країни ЄС) свідчить, що підвищення загального рівня соціально-економічного розвитку неминуче супроводжується збільшенням споживання природної мінеральної сировини. Його рівень у розрахунку на душу населення повільно, але невпинно зростає, і ця тенденція, за оцінками фахівців, збережеться в найближчі десятиріччя. У зв'язку з цим ці країни продовжують збільшувати інвестиції у розвиток мінерально-сировинної бази на своїх територіях і територіях країн, що розвиваються, зокрема числі і в Україні;

- аналіз світових тенденцій за останні 10 років свідчить, що найбільш високими темпами у світі продовжують зростати видобуток і споживання енергетичних ресурсів, легуючих, кольорових, рідкісних і благородних металів, алмазів, сировини для сільського господарства.

Ураховуючи викладене, слід констатувати, що формування мінерально-сировинного потенціалу України повинно базуватись на принципах концептуального підходу щодо використання мінеральної сировини, основна мета якого полягає в наступному:

– створення збалансованої мінерально-сировинної бази корисних копалин з врахуванням наявних потреб у них вітчизняної промисловості та кон'юнктури світового ринку;

– розробка плану дій, спрямованих на зменшення залежності України від імпорту дефіцитної мінеральної сировини та зміцнення експортного потенціалу країни за рахунок тих вітчизняних корисних копалин, що наявні в надрах держави та мають попит на світовому ринку;

– створення умов для відновлення та ефективного освоєння мінерально-сировинної бази України для забезпечення економічного розвитку та зростання рівня життя її громадян;

– забезпечення раціонального комплексного використання мінеральної сировини в інтересах громадян України;

– розвиток екологічно чистих технологій видобутку та переробки мінеральної сировини для збереження довкілля;

– захист геополітичних інтересів України на світовому ринку мінеральної сировини.

Державна політика розвитку мінерально-сировинної бази повинна базуватися на наступних основних принципах:

– збереження права власності народу на надра та корисні копалини, що зосереджені в них;

– розвиток мінерально-сировинних баз стратегічних видів корисних копалин в обсягах, які забезпечують сировинну незалежність України;

– формування стратегічного резерву родовищ корисних копалин;

– надання прав на користування надрами на загальній (аукціонній або тендерній) основі;

– регулювання поступального розвитку мінерально-сировинних комплексів країни в узгодженні з довгостроковою державною політикою та конкретними короткостроковими програмами вивчення надр і відновлення мінерально-сировинних надр конкретних видів корисних копалин;

– прогнозування рівня споживання основних видів мінеральної сировини;

– удосконалення системи податків, пов'язаних із використанням надр, для забезпечення справедливого і прозорого розподілу доходів між державою та суб'єктами надрокористування;

– створення сприятливих умов для функціонування мінерально-сировинного комплексу України, як основи його конкурентоспроможності на світовому ринку мінеральної сировини;

– стимулювання економічного та соціального (відкриття нових робочих місць, розвиток соціальної інфраструктури) розвитку регіо-

нів через створення механізмів та умов, сприятливих для освоєння родовищ як своїми силами, так і спільно з інвесторами;

– створення сприятливих умов для розвитку енергозберігаючих технологій;

– створення сприятливих умов, що стимулюють комплексне використання корисних копалин при їх видобутку та переробці;

– посилення державного контролю за дотриманням об'єктами надрокористування обов'язків, що регламентують їх діяльність згідно з чинним законодавством;

– виключення умов, що роблять можливою імітацію інвестором діяльності з освоєння родовищ корисних копалин через правове унормування і розробку відповідних механізмів звітності та контролю за нею;

– реалізація Концепції розвитку мінерально-сировинної бази України шляхом конструктивної взаємодії місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів надрокористування та розширення форм взаємовигідного співробітництва із зарубіжними країнами щодо видобутку і використання мінерально-сировинних ресурсів.

Отже, як впливає з наведеного вище, формування мінерально-сировинного потенціалу України залежить від цілої низки чинників, серед яких першочергова роль належить геологічним, що забезпечують локалізацію на території родовищ корисних копалин; науково-технічним, суть яких полягає в розробці технологій економічно вигідного і екологічно чистого видобутку, збагачення і переробки мінеральної сировини; економічних, що забезпечують можливість запровадження відповідних технологій; соціальних, які полягають у наявності робочої сили, соціальної інфраструктури і забезпеченні громадян відповідним рівнем життя; державних, суть яких зводиться до правового забезпечення видобування і використання мінеральних ресурсів на благо громадян України.

Запитання для самоконтролю

1. У загальних рисах розкрийте роль мінеральних ресурсів на розвиток суспільства.
2. Що таке корисна копалина, мінеральна сировина і мінерально-сировинний комплекс?
3. У чому полягає негармонійність розвитку мінерально-сировинної бази України?
4. Які заходи необхідно здійснити для забезпечення сталого розвитку мінерально-сировинного комплексу України?
5. Назвіть основні принципи державної політики у сфері використання мінеральної сировини.